

Праславянскія назвы хлеба ў беларускай і рускай мовах (назвы хлеба па назве злакаў)

Н.І.ШАБУЛДАЕВА

Даныя розных навук (археалогіі, этнаграфіі, гісторыі) сведчаць аб тым, што чалавек навучыўся апрацоўваць і выкарыстоўваць злакавыя культуры вельмі даўно. Л.Нідэрле адзначаў: “Хлебныя злакі, из числа которых выращивались *жито*, или *рожь*, *пшеница*, *ячмень*, *овёс* и больше всего *просо* (*пшено*), славяне употребляли в пищу либо в виде размолоченных и поджаренных зёрен (*крупа*, *сладь*, *пращьмо*), либо в размолотом виде, в виде муки (*брашно*) или, наконец, в виде хлеба, который выпекали в очаге, раскалённых камнях или в печи”¹. Калі спосаб апрацоўкі цеста істотна змяніўся з часу старажытных славян, то кампаненты, якія ўваходзяць у склад цеста, практычна не змяніліся да нашага часу.

Мэтай дадзенага артыкула з’яўляецца разгляд толькі праславянскіх назваў хлеба, у аснове якіх ляжыць назва злакавай культуры. Вызначаныя назвы будуць разгледжаны з пункту гледжання іх арэала і словаўтварэння.

На ўсходнеславянскай моўнай тэрыторыі ёсць рад назваў з асновай *жыт-*, якая працягвае праславянскае **žit-*. Назва **žito* (ад **žiti*) з’яўляецца агульнаславянскай, мае роднасныя ўтварэнні ў іншых індаеўрапейскіх мовах (Фасм. II, 57). У мовах усходніх славян *жытам* называюць розныя віды злакаў: жыта, ячмень, пшаніцу, падчас *жытам* завецца зерне наогул². Да назваў хлеба з дадзеным каранем адносяцца: бел. *жытні хлеб*, *жытнік*, руск. *житный хлеб*, *житник*, *житняк*, *житменный пирог*.

ЖЫТНІ ХЛЕБ. Гэта назва фіксуецца ў беларускай і рускай мовах: бел. *жытні хлеб* ‘іржаны хлеб’, ‘прыгатаваны з жыта’ (ТСБМ II, 266; Насовіч 156), руск. *житный хлеб* ‘тое ж’ (ССРЛЯ IV, 167). Назвы ўнаследаваны са старажытнага перыяду мовы. У старажытнарускіх помніках пісьменнасці слова *жытныи* мела значэнне ‘хлебны, ячменны’ (Срезн. I, 880).

Для назвы *жытні хлеб* знаходзяцца адпаведнікі ў некаторых славянскіх мовах: укр. *житний хліб* ‘прыгатаваны з жыта’ (СУМ II, 533), балг. *житни храни* ‘хлеб’, *житно брашно* ‘пшанічная мука’ (БРР 155), чэш. *žitný chléb* ‘жытні хлеб’ (Trávní. 1702), польск. *žitni chleb* ‘прыгатаваны з жыта’ (MSJP 1033) і інш.

Арэал назвы (усходне-, паўднёва- і заходнеславянскія мовы), фіксацыя ў помніках пісьменнасці, старажытная словаўтваральная структура (суфікс *-ьн-*), наяўнасць вытворных у многіх славянскіх мовах гавораць на карысць старажытнасці назвы. На гэтай падставе ўзнаўляецца архетып **žitъnъ(jъ) xľěbъ*. Дадзеная мадэль намінацыі з’яўляецца найстаражытнай. Такого роду назвы хлеба ёсць амаль па ўсіх асноўных назвах зерня. На аснове суфіксальнай універбацыі *жытні хлеб* атрымаліся *жытнік*, *жытняк*. А.А.Земская пры разглядзе рускага словаўтварэння піша наступнае: “Суфіксальная універбацыя, т.е. производство однословных наименований на базе синонимичных словосочетаний, была продуктивна в языке предшествующего периода преимущественно в разговорном языке”³.

ЖЫТНІК. Назва *житникъ* была вядома старарускай мове ў якасці хлеба з жытняй мукі (СлРЯ XI-XVII V, 118). *Жытнік* у значэнні ‘хлеб’ захавана беларускай і рускай мовамі: бел. *жытнік* ‘хлеб, прыгатаваны з іржаноў мукі’ (ТСБМ II, 266; НЛГ 53), руск. (паўсюдна) *житник* (фанетычны варыянт *жидник* (арх.)) ‘жытні печаны хлеб’, ‘пірог з ячменнай мукі’, ‘здобная булачка з ячменнай мукі на сметанковым масле’ (Даль I, 544; Подвысоцкий 45; СРНГ IX, 169, 190-191).

У фанетычным варыянце *жидник* мае месца зычны *д* на месцы спрадвечнага *т*. Наконт гэтага І.Г.Дабрадомаў піша: “Зычны, які пачынае другі склад, выказвае няўстойлівасць, асабліва на ўсходнеславянскай тэрыторыі. Чаргаванне глухога *т* са звонкім *д* мае месца ў

шматлікіх рускіх гаворках ($m \infty d$), асабліва формы з d распаўсюджаны на поўначы і паўночным усходзе⁴.

Даследуемая назва мае паралелі ва ўкраінскай і паўднёваславянскіх мовах: укр. *житнік* 'жытні пернік' (ЕСУМ II, 200), серб. *жйтнік* 'абрадавы пшанічны хлеб' (РСА V, 413) і славен. *žitnik* 'жытні хлеб' (Plet. II, 963). Акрамя таго, у старажытнарускай мове назва *жытньникъ* была вядома як 'свіран' (Срезн. I, 880). Ва ўсходнеславянскіх мовах таксама ёсць гэта слова і з не "хлебнай" семантыкай: бел. (дзял. гомел.) *жытнік* 'расліна', 'гатунак, яблык' (БМ IV, 146), руск. (дзял. валаг.) *житник* 'хавальнік хлебных прыпасаў' (СРНГ IX, 191), укр. *житник* 'жук, які з'яўляецца ў час наліву жыта ў коласе', 'селянін' (Гринч. I, 486). Сюды ж належыць в.-луж. *žitnik* 'даўганосік свірны' (Pfuhl 1047).

Фіксацыя ў помніках старажытнарускай і старарускай пісьменнасці, разарванасць арэала дадзенай назвы (усе ўсходнеславянскія, сербская, славенская і верхнялужыцкая мовы) дазволілі Р.М.Казловай аднесці яго да найстаражытнейшага лексічнага фонду і ўзвесці да праформы *žitъnikъ, утворанай ад **žitъnъ(jb)* 'жытні'⁵ з дапамогай фарманта *-ikъ*. Дадзеная словаўтваральная структура, дзе ў якасці ўтваральнай базы выступае прыметнік, а словаўтваральным сродкам – суфікс *-ikъ*, з'яўляецца вельмі прадуктыўнай у намінацыі хлеба.

ЖИТНЯК. Роднасным для разгледжанага *жытнік* з'яўляецца *житнякъ* 'іржаны хлеб', якое фіксуецца ў помніках старарускай пісьменнасці (СлРЯ XI-XVII V, 118). Гэта назва вядома таксама ў палтаўскіх гаворках украінскай мовы (Гринч. I, 486; Вашенко 33; СУМ II, 533). Для яе выяўляецца адпаведнік у сербскай мове: *жйтняк* 'абрадавы хлеб' (РСА V, 413). Несумежнасць моў, у якіх ёсць дадзеная назва (руская, украінская і сербская), дазваляе лічыць яе старажытнай і ўзвесці да архетыпа **žitъn'akъ* – дэрывату ад **žitъnъ(jb)* 'жытні' з фармантам *-akъ*, адной з функцый якога яшчэ ў праславянскі перыяд з'яўлялася субстантывацыя прыметнікаў⁶. Гэты фармант – самы ранні сярод фармантаў з кансанантным элементам *-k*⁷. Неабходна адзначыць, што фармант *-akъ* ўжываецца значна радзей пры ўтварэнні "хлебных" назваў, чым фармант *-ikъ*. У разглядаемых мовах ёсць невялікая колькасць назваў хлеба з дадзеным фармантам, якія ўваходзяць у словаўтваральную мадэль: **аснова прыметніка + фармант *-akъ***. Сярод іх можна назваць: руск. (дзял. варон.) *кругляк* 'круглы хлеб' (СРНГ XV, 302), бел. (дзял. гомел.) *прэсняк* 'прэсны пірог, ляпёшка' (БМ VI, 218), бел. (дзял. гомел.) *пасняк* 'поснае пячэнне' (БМ VI, 165), бел. (дзял. гродз.) *сітняк* 'сітны хлеб' (Сцяцко 144), руск. *собеняк* 'хлеб, спечаны асабіста дзеля каго-небудзь' (Даль IV, 264). Толькі некаторыя назвы, акрамя *жытнік* – *жытняк*, маюць пару з фармантамі *-ikъ* – *-akъ*: *сітнік* – *сітняк*, *собеннік* – *собеняк*, *прэснік* – *прэсняк*.

ЖИТМЕННЫЙ ПИРОГ. Назва *житменный пирог* як абазначэнне пірага з ячнай мукі вядома пскоўскім гаворкам рускай мовы (Даль I, 544). У разгледжаных лексікаграфічных крыніцах паралелі для яе знайсці не ўдалося. Прыметнік *житменный* утвораны ад праславянскай асновы **žitmen-* 'ячень' з дапамогай фарманта *-n-* < *-ъn-*, які належыць да старажытнай групы суфіксаў прыметнікаў⁸. Аснова належыць да старажытнейшых, што пацвярджае яе структура. Як было сказана вышэй, аснова **žit-* мае рад індаеўрапейскіх адпаведнікаў, фармант **-men-* быў вядомы не толькі праславянскай, але і індаеўрапейскай мове⁹. Назва *житменный пирог* таксама належыць да старажытнага фонду славянскай лексікі, таму што абодва яе кампаненты з'яўляюцца праславянскімі, яе можна разглядаць у якасці праславянскага рэгіяналізма.

У беларускай і рускай мовах ёсць група назваў мучных вырабаў з каранем *рож-* (<**rъž-*), для якой выяўляюцца адпаведнікі ў заходніх дыялектах індаеўрапейскай мовы. На думку Л.А.Гіндзіна, першакрыніцу гэтых адпаведнікаў трэба шукаць у фрак. *βρίζα*¹⁰. Праславянскімі адзінкамі з'яўляюцца: бел. *ржаны хлеб*, *ржанік*, руск. *ржаной хлеб*, *ржанік*, *ржаница*, *ржанина* (*оржанина*). Разгледзім іх больш падрабязна.

РЖАНЫ ХЛЕБ. Бел. *ржаны хлеб* (фанетычныя варыянты *аржаны*, *іржаны*), руск. *ржаной хлеб* (фанетычны варыянт *оржаной*) ужываецца для абазначэння хлеба з жытнай мукі, які пякуць па будных днях (ТСБМ II, 559; ССРЛЯ XII, 1309).

У фанетычным варыянце *аржаны* (*оржаной*) назіраецца пачатковы гук *а-* (<*-о*), які выяўлены ў радзе “хлебных” назваў: руск. *ржанина* ‘жытні печаны хлеб’ (Даль IV, 101) – *оржанина* ‘тое ж’ (СРНГ XXIII, 341), бел., руск. *кромка* ‘скібка хлеба’ (СРНГ XV, 274; СБГ I, 174, П, 523) – руск. (паўсюдна) *окромок* ‘тое ж’ (Даль II, 668), бел. (дыял. віц.) *акромак* ‘тое ж’ (Касп. 18), руск. (дыял. ярасл.) *кроха* ‘колькасць хлеба на едака’ (Мельн. 97) – руск. (дыял. арх.) *окроха* ‘рэшткі хлеба’ (СРНГ XXIII, 165), руск. (дыял. валаг.) *крушка* ‘ватрушка з начинкай з бульбы, гароху’ (СРНГ XV, 338) – бел. (дыял. палеск.) *окрушок* ‘вялікі кавалак хлеба’ (ЖНС 145), укр. *окрушка* ‘кавалачак хлеба’ (Гринч. III, 50), польск. *okruszek* ‘крошкі хлеба’ (SPP 455-456), бел., руск. *ладка* ‘аладка’, ‘пячэнне’, ‘пернік’ (Касп. 144; СРНГ XVI, 234) – бел., руск., укр. *аладка*, *оладка* (Касп. 19; СРНГ XXIII, 181; СУМ V, 678), польск. *oladka* ‘аладка’ (SPP 457), руск. (дыял. кастр.) *кулейка* ‘ватрушка’ (Даль II, 216) – руск. (дыял. кастр.) *окулейка* ‘тое ж’ (СРНГ XXIII, 172) і іншыя. Ужыванне слоў з пачатковым *о-*, як паказвае прыведзены матэрыял, не абмяжоўваецца якімі-небудзь акрэсленымі гаворкамі, у назвах хлеба (як і ў словах іншых тэматычных груп) ён з’яўляецца перад рознымі зычнымі гукамі. Ф.П.Філін сцвяржае, што ў словах такога тыпу мы маем справу з перажыткамі фанетычных заканамернасцей і тэндэнцый, якія разгарнуліся ў выніку спантаннага змяненняў, якія адбыліся пасля падзення рэдукаваных галосных¹¹. Вельмі старажытныя працэсы, відаць, могуць (а нярэдка і павінны) адлюстроўвацца і як нерэгулярныя адпаведнікі¹². У фанетычным варыянце *іржаны* таксама назіраецца пратэтычны галосны *i-*, характэрны для беларускай мовы.

У помніках старарускай пісьменнасці фіксуецца *рѣжанъ хлѣбъ* з XIV стагоддзя (Срезн. III, 203). Для назвы *ржаны хлеб* выяўляецца цэльналексемны адпаведнік у балгарскай мове: *рѣжен хляб* ‘ржаны хлеб’ (БРР 589). Разарванасць арэала даследуемай адзінкі (беларуская, руская і балгарская мовы) дазваляе меркаваць яе праславянскае паходжанне, ўзнавіць для яе архетып **rěžьnъ(jь) xľěbъ > *rěž’anъ(jь) xľěbъ*.

РЖАНИК. Назву *ржанік* меюць беларуская і руская мовы: бел. *ржанік* ‘хлеб з жытняй мукі’ (БМ VII, 163), руск. *рѣжаник* ‘выраб з жытняй мукі’ (Деул. 492).

У корані рускай назвы *рѣжаник* захаваліся генетычны галосны, які рэалізуецца або ў галосным поўнага ўтварэння *о*, або ў рэдукаваным гуку. Даследчыкі фанетычных працэсаў у рускіх гаворках кваліфікуюць гэту з’яву як устаўны галосны¹³, што не абгрунтавана.

Для назвы *ржанік* вызначаны цэльналексемныя адпаведнікі ў мовах паўднёvasлавянскай групы: балг. *рѣженик*, дыял. *рѣжънѣник* ‘хлеб з жытняй мукі’ (БРР 589; БД VII, 124), макед. *рѣжаник* (*рѣсеник*) ‘тое ж’ (Конески III, 116). Геаграфія распаўсюджвання назвы (беларуская, руская, балгарская і македонская мовы) можа сведчыць аб яе праславянскім паходжанні, што дазваляе ўзвесці *ржанік*, *рѣсеник* да праформы **rěžьnikъ*, якая з’яўляецца суфіксальным дэрыватам (суфікс *-ik-*) ад прыметніка **rěžьnъ(jь)*. З цягам часу, у выніку фанетычных працэсаў, якія ляглі ў аснову ўсходнеславянскіх моў (як і некаторых іншых), у адносных прыметніках з суфіксам *-ěn- ě(’ä)* перайшло ў *’a*¹⁴. Такім чынам, для больш позняга перыяду можна дапусціць праформу **rěž’anikъ*.

РЖАНИЦА фіксуецца ў рускіх дыялектах з семантыкай ‘жытні хлеб’ (ССРЛЯ XII, 1308). Разглядаемая назва мае адпаведнікі ў паўднёvasлавянскіх мовах: балг. *рѣженица* ‘ржаная салом’ (БРР 589), харв. *ržanica*, серб. *ржаница* ‘жытні хлеб’ (РЈА XIV, 370). Тэрыторыя ўжывання аналізуемай адзінкі дае магчымасць меркаваць пра яе як пра старажытную і ўзвесці да архетыпа **rěžьnica > *rěž’anica* – дэрывату ад **rěžьnъ(jь)* з фармантам *-ica*¹⁵. Гэты фармант выкарыстоўваецца значна радзей пры ўтварэнні назваў хлеба. Нам вядома 18 такіх назваў, ў ліку якіх *лисица* ‘абрадавы хлеб’ (СРНГ XVII, 61) і *яловица* ‘тое ж’ (Добров. 1019) узніклі ў выніку метафарычнага пераносу: *’живѣла* → *’хлеб, падобны на живѣлу*’. Сярод іх выяўлена 10 пар назваў хлеба, якія суадносяцца па фармантах *-ik – -ica*: разгледжаныя *ржанік – ржаница*; укр. *плетеник* ‘плечены белы хлеб’ (СУМ VI, 579) – руск. *плетеница* ‘тое ж’ (Даль III, 125); руск. *жареник* ‘жараны хлеб’ (СРНГ IX, 77) – руск. *жареница* ‘разгорнуты пірог з рыбай’ (СРНГ IX, 76); бел. *сітнік*, руск. *ситник* ‘сітны хлеб’ (БМ VIII, 145; Даль VI, 189) – бел. *сітница*, руск. *ситница* ‘тое ж’ (БМ VIII, 145;

Добров. 831); руск. *блинник* 'пірог з блінамі' (Даль I, 98) – руск. *блинница* 'тое ж' (СРНГ III, 28); руск. *картовник* 'пірог з бульбай' (СРНГ XIII, 101) – руск. *картовница* 'запяканка з бульбы' (там жа); бел. *тварожнік*, руск. *творожник* 'тварожнае пячэнне' (ТСБМ V, 488; Даль IV, 395) – руск. *творожница* 'тое ж'¹⁶; руск. *морковник* 'пірог з морквай' (МДС II, 110) – руск. *морковница* 'запяканка з морквы' (там жа); руск. *ягодник* 'пірог з ягадамі' (Подвысоцкый 197) – руск. *ягодница* 'тое ж' (там жа); руск. *грибник* 'пірог з грыбамі' (Даль II, 112) – руск. *грибница* 'тое ж' (СРНГ VII, 141). 2 пары з гэтых назваў параўноўваюцца па фармантах –*ец* – *-іца*: руск. *грибанец* 'пірог' (СРНГ VI, 167) – руск. *грибаница* 'пірог' (там жа); руск. *жаренец* 'смажаны піражок' (СРНГ IX, 77) – руск. *жареница* 'разгорнуты пірог з рыбай' (СРНГ IX, 76). М.Н.Янцанецкая адзначае: “Вынікам некаторага замацавання тых ці іншых суфіксаў за прынцыпамі намінацыі можна лічыць таксама ўтварэнне пар тыпу *картовник* – *картовница*, *творожник* – *творожница*, якія адрозніваюцца толькі суфіксальным афармленнем. Лексічнае, індывідуальнае, матывацыйнае і словаўтваральнае значэнне, а таксама формы ўтваральнай асновы ў кожнай пары аднолькавыя”¹⁷.

РЖАНИНА. Назва *ржанина* 'жытні печаны хлеб' прыводзіцца У.І.Далем для рускай мовы без лакальных памет (Даль IV, 101), як агульнавядомая. Яе фанетычны варыянт *оржанина* (дэмінітыву *оржанинка*) у тым жа значэнні вядомы пензенскім, пскоўскім і смаленскім гаворкам рускай мовы (СРНГ XXIII, 341). У віцебскіх гаворках беларускай мовы *аржанина* мае значэнне 'жытні хлеб у полі' (Касп. 24).

Для руск. *ржанина* (*оржанина*) і бел. *аржанина* з улікам некаторай семантычнай еднасці ў якасці адпаведніка можна прывесці харв. *ržanina* 'жытняя салом' (RJA XIV, 370). Лінгвагеаграфія назвы *ржанина* (паўночна-заходнія гаворкі рускай мовы, паўночна-усходнія гаворкі беларускай мовы і гаворкі харвацкай мовы) можа сведчыць на карысць яе старажытнасці, што дае магчымасць для ўзвядзення яе да архетыпа **rǝžĕnina* > **rǝž'anina*, утворанага з фармантам –*ina* ад *rǝžĕnъ(jь)* > **rǝž'anъ(jь)*.

Вытворныя з каранем *авёс-* (<**ovъs-*) распаўсюджаны па ўсёй тэрыторыі ўсходнеславянскіх моў. Старажытнымі з іх з'яўляюцца бел. *аўсяная* (*каша*), *аўсянік*; руск. *овсяный блин*, *овсяник*, *овсянник*.

ОВСЯНЫЙ БЛИН. У слоўніку У.І.Даля знаходзіцца прыказка *не подбивай клин под овсяный блин: поджарится, сам свалится* (Даль II, 641). У літаратурнай рускай мове словам *овсяный* (*овсяной*) абазначаюць ежу або нешта яшчэ, прыгатаванае з аўса або з прадукту яго апрацоўкі (ССРЛЯ VIII, 600). У беларускай мове часцей за ўсё *аўсянай* называюць *кашу* або *кісель* (ТСБМ I, 301).

Сучаснае руск. *овсяный* і бел. *аўсяны* атрыманы ў спадчыну са старажытнарускай мовы: *овьсяныи* (Срезн. II, 596; СлРЯ XI–XVII, 228).

У некаторых славянскіх мовах таксама ёсць вышэйпрыведзеная назва: укр. *вівсяна каша* (Гринч. I, 205; СУМ II, 208), балг. *овёсен* (*хляб*) 'овсяный (хлеб)' (БРР 394); чэш. *ovesná kaše* 'овсяная каша' (Trávní. 1050) і інш.

Безумоўна, перад намі таксама старажытная назва хлебнага вырабу. Гэта пацвярджае наяўнасць вытворных ад яе ў славянскіх мовах, распаўсюджанне ў трох групам славянскіх моў. На падставе гэтага можна рэканструяваць праформу для назвы **ovъsĕnъ(jь)* (*xlĕbъ*, *mlinъ*, *kaša*).

АЎСЯНІК. Назва *овьсяникъ* фіксуецца ў помніках пісьменнасці з семантыкай 'хлеб з аўсянай мукі' (СлРЯ XI–XVII XII, 227). Гэта назва захавалася беларускай і рускай мовамі: бел. дыял. *аўсянікі* 'бліны з працэджанага адвару аўсянай мукі'¹⁸, руск. *овсяник*, *овсянник* 'хлеб з аўсянай мукі' (Даль II, 641).

Для гэтай назвы знаходзяцца адпаведнікі ва ўкраінскай і польскай мовах: укр. *вівсяник* 'хлеб з аўсянай мукі', 'хлебная зацірка' (Гринч. I, 203), польск. *owsianik*, *owsiannik* 'хлеб з аўсянай мукі' (SW III, 921). Разглядаемая назва распаўсюджана на кампактнай тэрыторыі: усходнеславянскія і польская мовы. Аднак можна меркаваць, што яна старажытная з улікам архаічнасці семантычнай мадэлі: '*злакавая расліна*' → '*прадукт харчавання з гэтай*

расліны'. Праформай для *аўсянік* будзе з'яўляцца **ovsēnikъ*, утворанай з дапамогай фарманта *-ікъ* ад прыметніка **ovsēнь(jь)*.

Расліна *проса*, прадукты харчавання з яе і адпаведна іх назвы належаць да найбольш старажытных і шырока распаўсюджаных¹⁹. Ібн-Рустэ пісаў у пачатку X стагоддзя аб славянах наступнае: “Больш за ўсё сеюць яны *проса*. У час жніва бяруць яны *прасяное* зерне ў карэц, падымаюць яго к небу і кажуць: “Гасподзь, Ты, які да гэтага часу забяспечваў нас ежай, забяспеч і зараз нас ею ў дастатку”²⁰.

ПРАСЯНИК. Згодна з данымі лексікаграфічных крыніц *прасянік* фіксуецца на тэрыторыі пскоўскіх і цвярскіх гаворак рускай мовы з семантыкай ‘пірог з начынкай’ (Даль III, 511). У беларускай мове *прасянік* – гэта ‘травяная кармавая расліна’ (ТСБМ IV, 398).

Гэтым не абмяжоўваецца арэал дадзенай назвы. У палтаўскіх гаворках украінскай мовы *прасянік* – ‘хлеб з прасяной мукі’²¹. У балгарскай літаратурнай мове фіксуецца *просеникъ* з семантыкай ‘хлеб з кукурузнай мукі’ (Младенов 286). Цэльналексемныя адпаведнікі меюць месца таксама ў балгарскіх гаворках: *просаникъ*, *просеникъ* ‘густа звараная кукурузная мука, разложаная на блясе і палітая маслам’ (БД II, 253), *прѡсеникъ* ‘квашаны хлеб з кукурузнай мукі’, ‘мамалыга, разложаная на блясе і палітая маслам’ (БД V, 202), *просеникъ* ‘кукурузны хлеб’ (БД VI, 216), *прѡс’ъник* ‘хлеб з проса’, ‘хлеб з кукурузы’ (БД VII, 112), *просѣник* ‘тое ж’ (БД IX, 310). К.Палянскі фіксуе ў мове палабскіх славян назву *prüsiněk* у значэнні ‘прасяная каша’ (Polański IV 594). На жаль, А.М.Трубачоў лічыць *просеникъ* (*prüsiněk*) рэдкім утварэннем, не ўлічваючы ўсходнеславянскі матэрыял²². Замацаванне назвы ў трох групам славянскіх моў дае права гаварыць аб яе архаічнасці. К.Палянскі на аснове даных палабскай і балгарскай моў узнаўляе праформу **prosenikъ* – дэрыват ад **prosenъ(jь)* з фармантам *-ікъ* (Polański IV 594). На наш погляд, больш правільнай з’яўляецца праформа **prosēnikъ* з *ě*, якая на ўсходнеславянскай глебе рэалізавалася ў форме **pros’anikъ*.

Пшаніца – адна з найбольш старажытных зернавых культур. Некаторыя даследчыкі лічаць яе самай старажытнай раслінай, якую вырошчвае чалавек. Да праславянскіх з асновай **ръшен-* у беларускай і рускай мовах адносяцца назвы: бел. *пшанічны хлеб*, *пшанічнік*, руск. *пшеничный хлеб*, *пшеничник*, *пшеник*.

ПШАНИЧНЫ ХЛЕБ. З некаторымі фанетычнымі асаблівасцямі прыведзеная назва хлебнага вырабу з пшанічнай мукі вядома ў рускай і беларускай мовах: бел. *пшанічны* (фанетычны варыянт *пышанішны*) *хлеб*, *каравай* (ТСБМ IV, 530; Бяльк. 362, 376), руск. *пшеничный хлеб*, *вареник* (Даль III, 546; ССРЛЯ XI, 1784). Гэта назва ёсць у радзе іншых славянскіх моў: укр. *пшеничний хліб*, *вареник* (СУМ VIII, 415), болг. *пшеничен хляб* (БРР 547); чэш. *pšeničný chléb* (Граўп. 1473) і інш.

У фанетычным варыянце *пышанішны*, які зафіксаваны ў магілёўскіх гаворках беларускай мовы, захоўваецца генетычны галосны ў корані. Падобная з’ява назіраецца і ў рускіх вытворных *пошенишник*, *пошенисник* (гл. ніжэй).

Дадзеная назва, безумоўна, належыць да ранняга фонду славянскіх моў, аб чым сведчыць яе структура: вядомасць утваральнай базы ўсім славянскім мовам, якая ўзыходзіць да праслав. **ръшеніса* (Фасм. III, 417), і старажытнасць суфікса *-ьн-*. Старажытнай формай, у гэтым выпадку, будзе з’яўляцца **ръшенісьнь(jь) хлѣвь*.

ПШАНИШНИК ‘хлеб з пшанічнай мукі’ рэгіструецца на тэрыторыі гомельскіх гаворак (БМ VI, 225). У рускіх гаворках *пшеничник* ужываецца ў некалькіх фанетычных варыянтах: *пшеничник* прыводзіцца У.І.Далем без тэрытарыяльных памет (Даль III, 546), *пшенишник*, *пашенишник* ахопліваюць сібірскія гаворкі (Сл. Оби III, 95; СРНГ XXV, 304), *пошенисник* ужываецца ў архангельскіх гаворках (тамсама). У самарскіх гаворках ёсць дэмінутыў *пашеничничек* (тамсама). Адпаведнікам для гэтых назваў з’яўляецца укр. *пшеничник*, у слоўніку Б.Д.Грынчанкі пададзенае як агульнавядомае (Гринч. III, 504).

Ізагласа назвы *пшанішнік* ахапіла значныя тэрыторыі ў мовах усходніх славян і працягваецца на тэрыторыі верхнялужыцкай мовы (*pšeničnik*) і мае некалькі іншую, аднак генетычна роднасную семантыку – ‘сноп саломы’ (Pfuhl 572). У славенскай мове ёсць назва *pšeničnjak* ‘пшанічны хлеб’ (Janežič 566), у якой другі словаўтваральны сродак. На аснове

лінгвагеаграфічных даных (беларуская, руская, украінская, верхнялужыцкая мовы) *пшанічнік* належыць аднесці да старажытнага лексічнага фонду і ўзвесці да праформы **ръшенісьнікъ*, утворанай у выніку суфіксальнай універбацыі назвы **ръшенісьнь(ъ) хлѣвъ*. Словаўтваральным сродкам з’явіўся фармант *-ікъ*.

ПШЕННИК. На аснове слоўнікаў літаратурнай мовы і дыялектаў выяўлены арэал і семантыка назвы *пшеник*: у валагодскіх, архангельскіх і пскоўскіх гаворках гэта – ‘булачка, пірог з пшоннай мукі’, акрамя таго, у архангельскіх гаворках і ‘каравай з начынкай з пшана’, у паўночна- і сярэднярускіх гаворках – ‘блін’ (Даль III, 546; ССРЛЯ XI, 1784). *Пшеник* таксама фіксуецца ў сібірскіх гаворках у якасці ‘пірага з пшанічнай мукі’ і ‘пірага з пшанічнай кашай’ (НСС 451; МДС II, 110). Разглядаемае *пшеник* дэрывацыйна залежыць ад *пшанный* і ўтворана з дапамогай фарманта *-ик(<-ікъ)*. На старажытнасць дадзенай назвы можа ўказваць семантычная мадэль ‘*культурны знак*’ → ‘*хлеб з мукі гэтага злака*’, актыўная ўжо ў праславянскай мове. На аснове сказанага можна меркаваць архетып для *пшеник* - **ръшенісьнікъ*.

Ячмень з даўніх часоў ужываецца ў ежу ўсходнімі славянамі. З яго гатуюць розныя выпечаныя вырабы, для абазначэння якіх існуюць наступныя назвы: бел. *ячны хлеб, ячнік, ячменны праснак*, руск. *ячный хлеб, блины, ячник, ячменный хлеб, ячменник*.

ЯЧНЫ ХЛЕБ. Для абазначэння хлеба, булачак, бліноў, каржоў з ячнай мукі назва *ячны* вядома беларускай і рускай мовам (ТС V, 367; Даль IV, 682; ССРЛЯ XVII, 2121). Дадзеная назва прадстаўлена ў розных фанетычных афармленнях у гаворках гэтых моў: бел. *ячны, яшны*, руск. *ячный* (з’ява страты затвора афрыкатай ч). Адпаведнікамі для беларускай і рускай назвы з’яўляюцца укр. *яшны хліб* (СУМ XI, 661), чэш. *ječný chléb* (Trávní. 770) і інш. Нягледзячы на абмежаванасць тэрыторыі ўжывання, назва *ячны хлеб* належыць старажытнаму славянскаму лексічнаму фонду, на што ўказвае архаічнасць утваральнай асновы **ѣс-* і фармант *-ьп-*, які з’яўляецца старажытнейшым фармантам прыметнікаў. Праформа гэтай назвы будзе мець выгляд **ѣсьнь(ъ) хлѣвъ*.

ЯЧНИК ужываецца ў беларускай і рускай мовах. Бел. *ячнік* ‘ячны блін, печыва з ячнай мукі’ вядома на беларускім Палессі (ТС V, 367). Руск. *ячник* у значэнні ‘ячны хлеб, да цеста якога прымешваюць жытнюю муку’ У.І. Даль падае без указання на месца ўжывання (Даль IV, 682). На тэрыторыі Кастрамскога павета зафіксавана назва *яшники* для абазначэння маленькіх булачак з ячнай мукі, якія пякуць на чарэні ці блясе²³.

Бел. *ячнік* і руск. *ячник* суадносяцца з укр. *ячник (яшник)* ‘хлеб, корж, блін з ячнай мукі’ (СУМ XI, 661), в.-луж. *ječnik* ‘звязаная ячная салома’ (Pfuhl 232) і інш.

Разарванасць арэала (усходнеславянскія і верхнялужыцкая мовы) і прадуктыўнасць яшчэ ў старажытнасці семантычнай мадэлі ‘*расліна*’ → ‘*харч з гэтай расліны*’ даюць падставу для ўзвядзення *ячнік* да архетыпа **ѣсьнікъ*, словаўтваральна залежнага ад **ѣсьнь(ъ)*. Рэканструкцыя **ѣсьнікъ* адсутнічае ў ЭССЯ.

ЯЧМЭННЫМ ХЛЕБАМ беларусы і рускія называюць хлебны выраб з ячнай мукі (ТСБМ V(2), 507; ССРЛЯ XVII, 2121). Гэта назва фіксуецца ў помніках старажытнаруускай пісьменнасці: *ячменьныи хлѣбѹи* (Срезн. III, 1675).

Назва *ячменны хлеб* належыць да агульнаславянскіх: укр. *ячмінний хліб* (СУМ XI, 661), балг. дыял. *ечмѣн хляб* (БД III, 80), *ичумѣн хляб* (БД VI, 181), харв. *ječteńi* ‘ячны’ (RJA IV, 507), *jašteńi* (RJA IV, 392), славен. *ječtĕn* (Plet. 1, 362), словц. *jašteňny* (SSJ 1, 627), н.-луж. *jašteňny* (Muka 1, 521), польск. *jęczmienny* (SW II, 176). На падставе арэала і марфемнай структуры аўтары ЭССЯ ўзнавілі архетып **ѣсьтеньнь(ъ)* (ЭССЯ VI, 62). Прыметнік **ѣсьтень* – гэта прыметнік архаічнага тыпу, які з’яўляецца безафіксальнай іменнай асновай; **ѣсьтеньнь(ъ)* – рэгулярнае вытворнае з суфіксам *-ьнь* ад асновы **ѣсьтень* (ЭССЯ VI, 62).

ЯЧМЭННИК у рускай мове – ‘булачка ці блін з ячнай мукі’ (ССРЛЯ XVII, 2120). У паўднёваславянскіх мовах для яго ёсць адпаведнікі: макед. *јачменик* ‘хлебны выраб з ячменя’, серб., харв. *jašteńik* ‘тое ж’ (Конески II, 309). Разарванасць арэала назвы дае магчымасць узняць пытанне аб яе праславянскім паходжанні і ўзвесці яе да архетыпа **ѣсьтеньнікъ*.

Назвы *ѣсьникъ і *ѣсьтеньникъ выступаюць у якасці сінонімаў. Ю.І.Аткупшчыкоў піша наступнае: “Як у індаеўрапейскай, так і ў праславянскай мове суфіксы чаргаваліся паміж сабой не хаатычна, а па вызначанай сістэме. У адных выпадках слёвы, якія ўтвораны з дапамогай суфіксаў, якія чаргуюцца, выступалі ў якасці сінонімаў, у другіх – розныя варыянты слёва выкарыстоўваліся ў мэтах лексічных проціпастаўленняў. У якасці прыклада можна спаслацца на распаўсюджанае ў індаеўрапейскіх мовах чаргаванне суфіксаў *-men-/n-*. Тое ж самае чаргаванне засведчана ў руск. *яч-мень/яч-н-ый*”²⁴.

Найбольш старажытнымі з’яўляюцца двухчленныя назвы: *žitъnъjъ xlěbъ, **žitmenъnъjъ pirogъ*, *rъžěnъjъ xlěbъ, **rъšeničъnъjъ xlěbъ*, *ѣсьnъjъ xlěbъ, **ѣсьтеньnъ(jъ) xlěbъ*, *ovъsěnъ(jъ) mlnъ*. У выніку суфіксальнай універбацыі гэтых назваў створаны астатнія назвы хлеба гэтай тэматычнай групы. Словаўтваральнымі сродкамі выступаюць фарманты *-ikъ*, *-akъ*, *-ica*, *-ina*. З дапамогай фармантаў *-akъ* (*žitъn’akъ*), *-ica* (*rъžěnica*), *-ina* (*rъžěpina*) утвораны адзінкавыя назвы. У той жа час суфікс *-ik-* утварыў усе астатнія (7 з 10).

Лінгвагеаграфія дадзеных назваў даволі разнастайная. Назвы, ужываемыя ў трох групам славянскіх моў: *жытні хлеб*, *ржаны хлеб*, *прасянік*, *пшанічнік*, *ячны хлеб*, *ячменны хлеб*, *аўсяны (блін)*. Назвы, якія вядомы ва ўсходне- і паўднёvasлавянскіх мовах: *жытнік*, *жытняк*, *ржанік*, *ржаница*, *ржанина*, *ячменнік*, *пшанічны хлеб*. Назвы *аўсянік*, *ячнік* ужываюцца ва ўсходне- і заходнеславянскіх мовах.

Літаратура

1. Нидерле Л. Славянские древности. – М.: Изд-во иностранной лит-ры, 1956. – С. 199.
2. Smułkowa E. Z geografii wschodniosłowiańskich nazw zbóż i terminów z nimi związanych // Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej. – Warszawa; PWN, 1967. – Т. VI. – S. 171-172.
3. Земская Е.А. Словообразование как деятельность. – М.: Наука, 1992. – С. 68.
4. Добродомов И.Г. Из болгарского вклада в славянских языках. I // Этимология. 1967. – М.: Наука, 1969. – С. 264.
5. Козлова Р.М. Белорусские регионализмы праславянского происхождения: Дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.02. – Гомель, 1977. – С. 126-127.
6. Sławski F. Zarys słowotwórstwa prasłowiańskiego // Słownik prasłowiański / Pod. red. F. Sławskiego. – Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk: PAN, 1974. – Т. I. – S. 89.
7. Мартынов В.В. Праславянская и балто-славянская суффиксальная деривация имен. – Мн.: Наука и техника, 1973. – С. 26.
8. Кравчук Р.В. К праславянским nomina qualitatis. Диалектные зоны праславянского языка с различной валентностью формантов *-ostъ*, *-ъstvo* (*-ъstvyje*) относительно разных типов производящих основ // Этимология. 1984. – М.: Наука, 1986. – С. 103.
9. Бернштейн С.Б. Очерк сравнительной грамматики славянских языков. – М.: Наука, 1974. – С. 177; Бенвенист Э. Индоевропейское именное словообразование. – М.: Изд-во иностранной лит-ры, 1955. – С. 159.
10. Гиндин Л.А. Из истории названий некоторых культурных растений // Этимология. – М.: Изд-во АН СССР, 1963. – С. 65.
11. Филин Ф.П. О лексикализованных фонетико-морфологических вариантах слов в русских говорах // Лексика русских народных говоров. – М.-Л.: Наука, 1966. – С. 30-32.
12. Журавлев В.К. Генезис протезов в славянских языках // Вопросы языкознания, 1965. – № 4. – С. 43.
13. Кузнецова О.Д. Слова с отпадением начальных гласных *a* и *o* в говорах русского языка // Диалектная лексика. 1969. – Л.: Наука, 1971. – С. 52; Порохова О.Г. О лексике с неполногласием и полногласием в русских народных говорах // Диалектная лексика. 1975. – Л.: Наука, 1978. – С. 51.

14. Шахматов А.А. Очерк древнейшего периода истории русского языка // Энциклопедия славянской филологии. – Пг., 1915. – Вып. II(I). – С. 117.
15. Вендина Т.И. Сходства и различия суффиксов *-ic(a)* и *-nic(a)* в славянских языках // Общеславянский лингвистический атлас. Материалы и исследования. 1981. – М.: Наука, 1984. – С. 127.
16. Янценецкая М.Н. Тематические объединения производных слов и словообразовательная система языка // Говоры русского населения Сибири. – Томск: Изд-во Томского ун-та, 1983. – С. 140-141.
17. Тамсама.
18. Януковіч В.С. Дыялектныя назвы ежы ў гаворцы в. Лісавічы Докшыцкага раёна // Веснік БДУ. Сер. IV. – 1971, № 1. – С. 75.
19. Косвен М.О. Очерки истории первобытной культуры. – М.: Изд-во АН СССР, 1957. – С. 76; Гиндин Л.А. Из истории названий некоторых культурных растений. – С. 52-53.
20. Ибн-Русте. Об обычаях и образе жизни славян // Хрестоматия по истории СССР. – М.: ГУПИ, 1949. – Т. I. – С. 41.
21. Арандаренко Н.И. Записки о Полтавской губернии. – Полтава, 1848. – Ч. II. – С. 265.
22. Трубачев О.Н. /рец. на: / Polański K. Słownik etymologiczny języka drzewian połabskich. – Zesz. 4. – Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk, 1976 // Этимология. 1974. – М.: Наука, 1979. – С. 165.
23. Кितिцына Л. Хлеб. Из материалов по народному питанию Костромского края // Труды Костромского научного общества по изучению местного края. Вып. XLI. Четвертый этнографический сб. – Кострома, 1927. – С. 93.
24. Откупщиков Ю.В. Словообразовательные модели и этимология // Этимология. 1967. – М.: Наука, 1969. – С. 85-86.

Скарачэнні

БД – Българска диалектология. – София: Изд-во на Българската Академия на науките, 1962-1981. – Кн. I-X. **БМ** – Матэрыялы для дыялектнага слоўніка Гомельшчыны // Беларуская мова і мовазнаўства: Міжвузаўскі зборнік. – Мн.: Выд-ва БДУ, 1975. Вып. III. – С. 161-260; Вып. IV. – 134-272; Беларуская мова / Гомельскі дзярж.ун-т; Гал. рэд. У.В.Анічэнка. – Мн.: Выд-ва БДУ, 1977. – Вып. V. – С. 98-181; 1978. – Вып. VI. – 120-235; 1979. – Вып. VII. – С. 138-175; 1980. – Вып. VIII. – С. 120-187; 1981. – Вып. IX. – С. 107-175; 1982. – Вып. X. – С. 110-159. **БРР** – Бернштейн С.Б. Болгарско-русский словарь (Бернштейн С. Българска-руски речник). – 2-е изд. – М.: Русский язык, 1975. – 768 с. **Бяльк**. – Бялькевіч І.К. Краёвы слоўнік усходняй Магілёўшчыны. – Мн.: Навука і тэхніка, 1970. – 512 с. **Вацэнко** – Вацэнко В.С. Словник полтавських говорів. – Харків: Изд-во Харківського ун-та, 1960. – Вып. I. – 108 с. **Гринч**. – Словарь украинского языка / Под ред. Б.Д.Гринченко. – Киев: Изд-во АН УССР, 1958-1959. – Т. I-IV. **Даль** – Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка: В 4 т. – М.: Русский язык, 1981-1982. – Т. I-II; 1990-1991. – Т. III-IV. **Деул**. – Словарь современного русского народного говора: Д. Деулино Рязанского района Рязанской области / Под ред. И.А.Оссовецкого. – М.: Наука, 1969. – 612 с. **Добров**. – Добровольский В.Н. Смоленский областной словарь. – Смоленск: Типография Силина, 1914. – 1022 с. **ЕСУМ** – Етимологічний словник української мови. – Київ: Наукова думка, 1982-1989. – Т. I-III. **ЖНС** – Жывое народнае слова: Дыялекталагічны зборнік. – Мн.: Навука і тэхніка, 1992. – 271 с. **Касп**. – Каспяровіч М.І. Віцебскі краёвы слоўнік: Матэрыялы / Пад рэд. М.Я.Байкова, Б.І.Эпіхама-Шыпілы. – Віцебск. – 372 с. **Конески** – Речник на македонскиот јазик со српскохрватски толкувања / Ред. Б.Конески, состав. Т.Димитровски и др. – Скопје, 1961-1966. – Т. I-III. **МДС** – Мотивационный диалектный словарь: Говоры Среднего Приобья. – Томск: Изд-во Томского ун-та, 1982. – Т. I-II. **Мельнич**. – Мельниченко Г.Г. Краткий ярославский областной словарь, объединяющий материалы ранее составленных

словарей / Межобластной диалектологический кабинет при Ярославском гос. пед. ин-те. – Ярославль: ЯГПИ, 1961. – 224 с. **НЛГ** – Народная лексика Гомельщины ў фальклоры і мастацкай літаратуры: Слоўнік / Пад рэд. У.В.Анічэнкі. – Мн.: Выд-ва БДУ, 1983. – 176 с. **Насовіч** – Насовіч І.І. Слоўнік беларускай мовы. – Мн.: БелСЭ, 1983. – 792 с. **НсС** – Словарь русских говоров Новосибирской области / Под ред. А.И.Федорова. – Новосибирск: Наука, 1979. – 605 с. **Подвысоцкий** – Подвысоцкий А. Словарь областного архангельского наречия в его бытовом и этнографическом применении. – СПб: Изд-во типографии Императорской Академии наук, 1885. – 198 с. **РСА** – Речник српскохрватског книжевног и народног језика / Под ред. Ж.Анбековића. – Београд: Институт за српскохрватски језик, 1959-1984. – Т. I-XII. **СБГ** – Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча: У 5 т. / Пад рэд. Ю.Ф.Мацкевіча. – Мн.: Навука і тэхніка, 1979-1986. – Т. I-V. **Сл. Оби** – Словарь русских старожильческих говоров средней части бассейна р. Оби. – Томск: Изд-во Томского ун-та, 1964-1968. – Т. I-III; Дополнение. – Томск: Изд-во Томского ун-та, 1975. – Ч. II. – 291 с. **Срезн.** – Срезневский И.И. Словарь древнерусского языка. – Репринтное изд. М.: Книга, 1989. – Т. I-III. **СлРЯ XI-XVII** – Словарь русского языка XI-XVII вв. / Ин-т русского языка АН СССР. – М.: Наука, 1975-1992. – Вып. 1-18. **СРНГ** – Словарь русских народных говоров / Под ред. Ф.П.Филина. – М.-Л.: Наука, 1965-1966. – Вып. 1-2; Л.: Наука, Ленинград. отд-е, 1968-1992. – Вып. 3-27. **ССРЛЯ** – Словарь современного русского литературного языка: В 17 т. / АН СССР, Ин-т русского языка. / Под ред. В.И.Чернышева и др. – М.-Л.: Изд-во АН СССР, 1950-1963. – Т. I-XV; Изд-во “Наука”, 1964-1965. – Т. XVI-XVII. **СУМ** – Словник української мови / Под ред. І.К.Білодіда. – Київ: Наукова думка, 1970-1980. – Т. I-XI. **Сцяцко** – Сцяцко П.У. Дыялектны слоўнік: 3 гаворак Зэльвеншчыны. – Мн.: Выд-ва БДУ, 1970. – 184 с. **ТСБМ** – Тлумачальны слоўнік беларускай мовы: У 5 т. / Ін-т мовазнаўства АН БССР. – Мн.: Гал. рэд. Бел.СЭ, 1977-1984. – Т. I-V. **ТС** – Тураўскі слоўнік: У 5 т. / Пад рэд. А.А.Крывіцкага. – Мн.: Навука і тэхніка, 1982-1985. – Т. I-V. **Фасм.** – Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: Пер. с нем. и доп. О.Н.Трубачева / Под ред. и с предисл. Б.А.Ларина. – 2-е изд., стереотипное. – М.: Прогресс, 1986-1987. – Т. I-IV. **ЭССЯ** – Этимологический словарь славянских языков: Праславянский лексический фонд / Под ред. О.Н.Трубачева. – М.: Наука, 1974-1994. – Вып. 1-21. **Janežič.** – Janežič-ev A. Slovensko-nemški slovar. Predelal in pomnožil France Hubad. – V Celovci, 1893. **MSJP** – Mały słownik języka polskiego / Pod red. St. Skorupki, H. Auderskiej, Z. Łempickiej. – Warszawa: PWN, 1974. – s. 1036. **Muka** – Muka A. Słownik dolnolużyckiego języka a jeho nářečí. – Pr., 1921. – Т. I; Praha, 1928. – Т. II. **PJA** – Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. – Zagreb: Na svijet izdaje Jugoslavenska Akademija Znanosti i umjetnosti, 1880-1976. – D. I-XXIII. **Plet.** – Pleteršnik M. Slovensko-nemški slovar. – Ljubljana: Cankurjeva Založba, 1974. – D. I-II. **Pfuhl** – Pfuhl Chr.Tr. Obersorbisches Wörterbuch. – Leipzig, 1968 – 1210. – XXXVI s. (Pfuhl. Łužiski serbski słownik. – Budyšinje, 1866). **Polanski-Lehr** – Spławiński T., Polański K. Słownik etymologiczny języka drzewian połabskich. – Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk, 1962. – Żeczyt. I; Polański K. Słownik etymologiczny języka drzewian połabskich. – Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk, 1971-1976. – Żeczyt. II-IV. **SPP** – Słownik poprawnej polszczyzny. Warszawa: PWN, 1978. – 1056 s. **SSJ** – Slovník slovenského jazyka / Vedecký redaktor Dr.Št. Peciar. – Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej Akadémie vied, 1959-1968. – D. I-VI. **SW** – Karłowicz J., Kryński A., Niedźwiedzki W. Słownik języka polskiego. – Warszawa, 1952-1953. – Т. I-VIII. **Trávn.** – Trávníček F. Slovník jazyka českého. – Praha: Slovanské nakladatelství, 1952. – 1804 s.